

**Όψεις Εργασιακής Ενσωμάτωσης
των Προσφύγων**

ΤΟΠΟΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Επιμέλεια έκδοσης και τεχνική επεξεργασία
Ανδρέας Βελωνάς, Μαρία Δημητροπούλου, Σοφία Νικολοπούλου

Διόρθωση
Όλγα Παπακώστα

Σελιδοποίηση
Μαρίνα Μπίτσικα

Εξώφυλλο
ΜΟΤΙΒΟ ΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.

© 2022 Εκδόσεις Τόπος & Χρήστος Μπάγκαβος – Νίκος Κουραχάνης
για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο
[Οι εκδόσεις Τόπος είναι εμπορικό σήμα της ΜΟΤΙΒΟ ΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.]

ISBN: 978-960-499-448-9

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Κατά το Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Εκδόσεις Τόπος
Πλαπούτα 2 & Καλλιδρομίου, 11473, Αθήνα
Τηλ.: 210 8222835-856
Fax: 210 8222684

www.toposbooks.gr

Χρήστος Μπάγκαβος – Νίκος Κουραχάνης

Όψεις Εργασιακής Ενσωμάτωσης των Προσφύγων

Περιεχόμενα

1. Απασχόληση και κοινωνική πολιτική υπό το πρίσμα της εργασιακής ενσωμάτωσης των προσφύγων.....	11
Οι ευρύτερες συνδηλώσεις των κοινωνικών πολιτικών για την εργασιακή ενσωμάτωση των προσφύγων	11
Κοινωνική ενσωμάτωση: Απόπειρα μιας εννοιολογικής οριοθέτησης.....	13
Νεοφιλελεύθερο κράτος ευημερίας, απορρύθμιση της εργασίας και μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό.....	21
Τα μεταναστευτικά δίκτυα ως θεμελιώδεις υποκατάστατο της υπολειμματικής κοινωνικής πολιτικής.....	32
Η προετοιμασία του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού για την τοποθέτηση σε χαμηλού κύρους εργασία	35
Η μεταναστευτική πολιτική της ΕΕ ως προπαρασκευαστική παράμετρος επιβολής φθηνού μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού	39
Η ελληνική μεταναστευτική πολιτική ως συνιστώσα απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων και ενδυνάμωσης του νεοφιλελεύθερου κράτους ευημερίας	43
Οικονομική, προσφυγική και πανδημική κρίση: Η γενίκευση της κοινωνικής επισφάλειας ως παράγοντας συμπίεσης των εργασιακών συνθηκών του αλλοδαπού εργατικού δυναμικού	47
Η επιχειρηματολογία, η μεθοδολογική προσέγγιση και η δομή του βιβλίου	50
2. Ο ρόλος της διεθνούς μετανάστευσης για τη διαχρονική εξέλιξη του εργατικού δυναμικού στην Ελλάδα	57
Μετανάστευση και εργατικό δυναμικό: Εννοιολογικές και μεθοδολογικές αποσαφηνίσεις.....	57
Μετανάστευση και μέγεθος του εργατικού δυναμικού: Η πληθυσμιακή συνιστώσα και η σημασία της τάσης συμμετοχής στην αγορά εργασίας	61
Μετανάστευση και εργατικό δυναμικό: Η διάσταση της ηλικίας, του φύλου και της χώρας προέλευσης	64

Διαφοροποιήσεις γηγενών και μεταναστών αναφορικά με την παρουσία τους στην αγορά εργασίας	66
Συμπεράσματα	70
3. Η κρατική κοινωνική πολιτική για την εργασιακή ενσωμάτωση αιτούντων άσυλο και προσφύγων.....	71
Το θεσμικό πλαίσιο στα πεδία της μετανάστευσης και του ασύλου.....	71
Οι ειδικές εξελίξεις στο θεσμικό πλαίσιο για το άσυλο και το προσφυγικό.....	76
Πέρα από το πλαίσιο της υποδοχής: Το θεσμικό πλαίσιο για την πρόσβαση των αλλοδαπών στην ελληνική αγορά εργασίας	90
Στοχευμένες θεσμικές παρεμβάσεις για την απασχόληση αιτούντων άσυλο και προσφύγων.....	95
Συμπεράσματα	102
4. Το πρόγραμμα HELIOS ως η κεντρική παρέμβαση εργασιακής και κοινωνικής ενσωμάτωσης προσφύγων.....	105
Εισαγωγή.....	105
Τα χαρακτηριστικά του προγράμματος HELIOS	107
Μεθοδολογία της έρευνας πεδίου.....	110
Ευρήματα της έρευνας πεδίου	111
Συμπεράσματα	127
5. Ο ρόλος των Οργανώσεων της Κοινωνίας των Πολιτών στην εργασιακή ενσωμάτωση των αιτούντων άσυλο και προσφύγων	131
Ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών πριν και κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης και της κρίσης διαχείρισης του προσφυγικού.....	131
Ο προσανατολισμός των δράσεων των Οργανώσεων της Κοινωνίας των Πολιτών στην εργασιακή ενσωμάτωση των αιτούντων άσυλο και προσφύγων.....	135
Μεθοδολογία της έρευνας πεδίου.....	139
Ευρήματα της έρευνας πεδίου	141
Συμπεράσματα	156

6. Ο ρόλος των κοινωνικών εταίρων στην εργασιακή ενσωμάτωση των αιτούντων άσυλο και προσφύγων	161
Η ανάπτυξη των οργανώσεων των κοινωνικών εταίρων και οι θεσμοί κοινωνικού διαλόγου	161
Η μεθοδολογία της έρευνας πεδίου στους κοινωνικούς εταίρους.....	165
Ευρήματα της έρευνας πεδίου	167
Συμπεράσματα	183
7. Το ζήτημα της εργασιακής ενσωμάτωσης υπό την οπτική των αιτούντων άσυλο και των προσφύγων	185
Κοινωνικά υποκείμενα και βιογραφικές συνεντεύξεις.....	185
Μια απόπειρα ανάλυσης της εργασιακής ενσωμάτωσης αιτούντων άσυλο και προσφύγων υπό το πρίσμα μιας μικρο-προσέγγισης	187
Μεθοδολογία της έρευνας πεδίου.....	191
Ευρήματα της έρευνας πεδίου	194
Συμπεράσματα	208
Συμπεράσματα	211
Βιβλιογραφία	223
Ελληνόγλωσση.....	223
Ξενόγλωσση.....	231

1

Απασχόληση και κοινωνική πολιτική υπό το πρίσμα της εργασιακής ενσωμάτωσης των προσφύγων

Οι ευρύτερες συνδηλώσεις των κοινωνικών πολιτικών για την εργασιακή ενσωμάτωση των προσφύγων

Το βιβλίο αυτό πραγματεύεται το ζήτημα της ενσωμάτωσης των αιτούντων άσυλο και των προσφύγων στην ελληνική αγορά εργασίας. Η αύξηση των προσφυγικών ροών προς την Ευρώπη το καλοκαίρι του 2015 και ο εγκλωβισμός χιλιάδων αιτούντων άσυλο στην Ελλάδα μετά το κλείσιμο της Βαλκανικής οδού και την Κοινή Δήλωση Ευρωπαϊκής Ένωσης-Τουρκίας το 2016 θέτουν επιτακτικά το ζήτημα της κοινωνικής ενσωμάτωσής τους. Η απασχόληση είναι μια κομβική παράμετρος της ενσωμάτωσης, καθώς αφορά τόσο την κοινωνική χειραφέτηση των προσφύγων και την απεμπλοκή τους από προνοιακές παροχές όσο και τη διασφάλιση προοπτικών αξιοπρεπούς διαβίωσης.

Στο παρόν εγχείρημα η εργασιακή ενσωμάτωση των αιτούντων άσυλο και προσφύγων προσεγγίζεται κριτικά υπό την οπτική των πολιτικών απασχόλησης που θεσμοθετήθηκαν κατά τα τελευταία έτη στην Ελλάδα. Ωστόσο, αυτή η επισκόπηση δεν διεξάγεται με ένα μονοδιάστατο πρίσμα στις κρατικές κοινωνικές πολιτικές. Αντίθετα, θα επιδιωχθεί η εξέταση

του ρόλου των εμπλεκόμενων δρώντων συνολικά (κράτος, κοινωνία των πολιτών, κοινωνικοί εταίροι, ωφελούμενοι), με σκοπό να εξαχθεί μια ολιστική ερμηνευτική αποτύπωση του κοινωνικού αντίκτυπου των επιμέρους υιοθετούμενων δράσεων στην εργασιακή ενσωμάτωση.

Εν ολίγοις, θα επιχειρηθεί η κατανόηση των ευρύτερων συνδηλώσεων γύρω από τους στόχους που υπηρετεί η διαμόρφωση ενός συστήματος απασχόλησης με θεμελιώδη χαρακτηριστικά τη μη παρέμβαση της κρατικής κοινωνικής πολιτικής και την υποκατάστασή της από μη κρατικούς δρώντες, την αποσπασματικότητα και την παρεχόμενη έμφαση προς την έννοια της απασχολησιμότητας. Κεντρικό επιχείρημα είναι ότι η διάταξη ενός συστήματος απασχόλησης βασισμένο σε αυτή τη μορφολογία ευνοεί τη διοχέτευση των προσφύγων προς τα μονοπάτια φθηνής, ανειδίκευτης και υψηλού κινδύνου εργασίας που αναγκάστηκαν να αναλάβουν τις προηγούμενες τρεις δεκαετίες οι οικονομικοί μετανάστες. Αυτή η κατεύθυνση ενθαρρύνεται από τον περιοριστικό χαρακτήρα της μεταναστευτικής πολιτικής που επιβάλλει η Ευρωπαϊκή Ένωση και υιοθετείται άκριτα από το ελληνικό κράτος για την εξυπηρέτηση των αναγκών της ελληνικής οικονομίας σε φθηνό εργατικό δυναμικό.

Για την επαρκέστερη θεωρητική πλαισίωση αυτού του ισχυρισμού, σε αυτό το πρώτο κεφάλαιο υιοθετείται μια διευρυμένη προσέγγιση, ώστε να φωτιστεί το δομικό περιβάλλον εντός του οποίου αναπτύσσονται οι πολιτικές απασχόλησης προσφύγων στην Ελλάδα. Υπό αυτό το πνεύμα, θίγονται πτυχές όπως η έννοια της κοινωνικής ενσωμάτωσης, οι επιπτώσεις της επικράτησης του νεοφιλελεύθερου κράτους ευημερίας στην απορρύθμιση της εργασίας και το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό, καθώς και στην υποκατάσταση της κρατικής κοινωνικής πολιτικής από την κοινωνία των πολιτών. Επιπλέον, επιχειρείται η ανάλυση των μηχανισμών που λειτουργούν

προπαρασκευαστικά για την τοποθέτηση του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού στο κάτω άκρο της εργασιακής και κοινωνικής ιεραρχίας, καθώς και ο ρόλος των πολιτικών της ΕΕ και του ελληνικού κράτους ως προς την επιτέλεση αυτής της διαδικασίας προετοιμασίας. Τέλος, το πρώτο κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τη διατύπωση της υπόθεσης εργασίας που θα επιχειρηθεί να αναπτυχθεί και να απαντηθεί στη συνέχεια του βιβλίου, τη μεθοδολογική προσέγγιση και τη δομή των υπόλοιπων κεφαλαίων του.

Κοινωνική ενσωμάτωση: Απόπειρα μιας εννοιολογικής οριοθέτησης

Η κοινωνική ενσωμάτωση είναι μια σύνθετη και πολυδιάστατη έννοια η οποία δύσκολα περιγράφεται με έναν απλουστευτικό ορισμό. Περιφραστικά, θα μπορούσε να αποδοθεί ως η δυνατότητα κοινωνικής συμμετοχής. Βαρύνοντα ρόλο σε μια τέτοια προοπτική επιτελεί η δυνατότητα πρόσβασης σε υλικά και άυλα αγαθά που διασφαλίζουν μια αξιοπρεπή διαβίωση (Marshall, 1950). Αυτό μπορεί να γίνει εύκολα αντιληπτό από διάφορες απόπειρες κωδικοποίησης και πλαισίωσης των ορισμών της κοινωνικής ενσωμάτωσης (Baker et al., 2016). Σε αυτές, η πρόσβαση σε θεμελιώδη αγαθά, όπως η στέγαση, η υγεία, η εκπαίδευση και η απασχόληση, αποτελούν κρίσιμες συνιστώσες. Η δυνατότητα πρόσβασης σε αυτά μπορεί να διασφαλίσει τη συνισταμένη της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Επιπρόσθετα, η προοπτική της κοινωνικής ενσωμάτωσης είναι έντονα εξαρτημένη από τη γλωσσική και πολιτισμική εξοικείωση στη χώρα υποδοχής, όπως και από τη διασφάλιση αισθημάτων ασφάλειας και σταθερότητας, καθώς και από τη δυνατότητα απόκτησης ιθαγένειας (Ager & Strang, 2008).

Άλλες μελέτες επισημαίνουν εξίσου σημαντικές επιμέρους πιυχές της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Ορισμένες από αυτές είναι η δυνατότητα ανάπτυξης κοινωνικής δικτύωσης (Beirens et al., 2007), η φιλόξενη ή εκθρική μεταχείριση από την τοπική κοινότητα στις διαδικασίες υποδοχής (Daley, 2007), οι έμφυλες διακρίσεις και ανισότητες στο εσωτερικό των μεταναστευτικών και προσφυγικών πληθυσμών και την κοινωνία υποδοχής ευρύτερα (Cheung & Phillimore, 2017), τα γλωσσικά εμπόδια και η ύπαρξη δομών εκμάθησης της καθομιλούμενης γλώσσας στη χώρα υποδοχής (Sorgen, 2015), ή γενικότερα η αξιοποίηση πολιτικών διά βίου μάθησης και κατάρτισης για την ανάπτυξη δεξιοτήτων (Morrice, 2007). Τέλος, διόλου αμελητέες θεωρούνται οι δράσεις πολιτισμικής διαμεσολάβησης και συμπερίληψης που κινούνται στο φάσμα των καλλιτεχνικών και αθλητικών δρώμενων (Amara et al., 2005· Lewis et al., 2015). Όλες αυτές οι επισημάνσεις αναδεικνύουν ότι η διάσταση της κοινωνικής ενσωμάτωσης είναι κάτι πολύ ευρύτερο από την απλή κατοχή μιας άδειας διαμονής (Kamali, 1999).

Η περιπλοκότητα της εννοιολογικής υπόστασης της κοινωνικής ενσωμάτωσης ενδυναμώνεται από το γεγονός ότι αναφέρεται, ταυτόχρονα, σε κοινωνικές αξίες και δεσμούς που συνδέουν τα άτομα με την κοινωνία (Schnapper, 2008· Παπαδοπούλου, 2012). Σε άλλες προσεγγίσεις η κοινωνική ενσωμάτωση ταυτίζεται με την έννοια της αλληλεγγύης και υποστηρίζεται ως ένα πλαίσιο αμοιβαιότητας, συναίνεσης και συμβίωσης (Scheff, 2007). Η κοινωνική ενσωμάτωση χρησιμοποιείται με πολλούς διαφορετικούς τρόπους και αναφέρεται σε διάφορες εκφάνσεις της συμμετοχής των ανθρώπων στις οργανωμένες κοινωνίες. Δεν είναι, λοιπόν, καθόλου τυχαίο ότι πολλοί μελετητές θεωρούν τη διατύπωση ενός κοινά αποδεκτού ορισμού για την κοινωνική ενσωμάτωση, μάλλον, ανέφικτη (Berry, 1997· Castles, 2002· Ager & Strang, 2008· Pace & Simsek, 2019).

Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας επίκεντρο της προσοχής μας θα αποτελέσει ο ακαδημαϊκός διάλογος που έχει αναπτυχθεί τις τελευταίες δεκαετίες γύρω από τις διαδικασίες κοινωνικής ενσωμάτωσης μεταναστευτικών και προσφυγικών πληθυσμών. Μια τέτοιου είδους πλαισίωση κρίνεται αναγκαία, προκειμένου στη συνέχεια η επεξεργασία της να εφαρμοστεί στην προβληματική της ενσωμάτωσής τους στην αγορά εργασίας.

Στην περίπτωση της μετανάστευσης, η έννοια της κοινωνικής ενσωμάτωσης αναφέρεται πρωτίστως στη δυνατότητα κοινωνικής αποδοχής των αλλοδαπών πληθυσμών. Το περιβάλλον αυτό απαρτίζεται, μεταξύ άλλων, από τις διαστάσεις των συνθηκών υποδοχής, από την αλληλεπίδραση με την κοινωνία και από τις όψεις κοινωνικής αλλαγής που επέρχονται στη ζωή και τη συμπεριφορά των νεο-εισερχόμενων πληθυσμών εξαιτίας της μεταναστευτικής διαδικασίας και εγκατάστασης στον νέο τόπο διαμονής τους. Οι μετανάστες και οι πρόσφυγες, με την ευρύτερη έννοια των όρων, διαχρονικά πέζονται από τις υφιστάμενες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες να βρουν άμεσα στέγη, δουλειά και εισόδημα, σχολείο για τη φοίτηση των παιδιών τους και δυνατότητα πρόσβασης σε δομές υγείας και κοινωνικής υποστήριξης. Παράλληλα, είναι σημαντικό να αποκτούν μια αίσθηση κοινωνικής και πολιτισμικής εξοικείωσης, προκειμένου να αναπτύξουν διάθεση συνεργασίας και αλληλεπίδρασης με άλλα άτομα και κοινωνικές ομάδες, να έχουν πρόσβαση και να μπορούν να αξιοποιήσουν τους θεσμούς και τις υπηρεσίες της κοινωνίας υποδοχής και να υπάρξει εξοικείωση με τις πολιτισμικές και εθνοτικές ιδιαιτερότητές τους (Penninx & Garcés-Mascareñas, 2016). Αυτές οι διαστάσεις συνυφαίνονται, λοιπόν, με χαρακτηριστικά ποικιλομορφίας και πλουραλισμού, δεδομένου πως και οι διαδικασίες συμπερίληψης ή αποκλεισμού μεταναστευτικών και προσφυγικών πληθυσμών είναι εγγενώς δυναμικές (Robinson, 1998· Beresnevièiûtë, 2003).

Οι διαδικασίες κοινωνικής ενσωμάτωσης εκτοπισμένων πληθυσμών, όπως οι πρόσφυγες, διαφοροποιούνται και επηρεάζονται από πολλές ετερόκλητες παραμέτρους –ενδεικτικά, αναφέρουμε το νομικό καθεστώς τους, τα μέτρα κρατικής πολιτικής και την κυρίαρχη πολιτική κουλτούρα στη χώρα υποδοχής, τον κρατούντα δημόσιο λόγο και τα υπόρρητα νοήματα που συμπυκνώνονται μέσα από αυτόν, τα βιώματα και τις εμπειρίες των ίδιων των μεταναστών και των προσφύγων–, καθώς και από τις ευρύτερες οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν υπο-εθνικά, εθνικά, ευρωπαϊκά και διεθνώς (Cernea, 1995· Castles, 2002· Ager & Strang, 2008· Penninx & Garcés-Mascareñas, 2016· Pace & Simsek, 2019).

Οι παραπάνω αφετηριακοί προβληματισμοί θέτουν αρκετούς περιορισμούς ως προς τη δυνατότητα λεπτομερούς αποτύπωσης των πολλαπλών και διαφορετικών προσεγγίσεων που έχουν διατυπωθεί σχετικά με τις διαδικασίες κοινωνικής ενσωμάτωσης στις μεταναστευτικές σπουδές (ενδεικτικά, Βεντούρα, 1994· Jacobs & Tillie, 2004· Μπάγκαβος & Παπαδοπούλου, 2006· Barra & Contucci, 2010· King & Skeldon, 2010· Di Bartolomeo et al., 2015· Κουραχάνης, 2019). Αυτό, πρωτίστως, διαφαίνεται μέσα από την εμβάθυνση και ανάπτυξη του ακαδημαϊκού διαλόγου των τελευταίων δεκαετιών. Κάτι που, κυρίως, εντοπίζεται στον σημαντικό εμπλουτισμό των παραμέτρων που θεωρούνται κρίσιμες στη διαμόρφωση των διαδικασιών κοινωνικής ενσωμάτωσης.

Η παραδοσιακή προσέγγιση επικεντρώνεται στις ατομικές στρατηγικές των νεο-εισερχόμενων πληθυσμών για την ενσωμάτωσή τους στο κράτος υποδοχής. Αυτή η αντίληψη κυριάρχησε για αρκετές δεκαετίες, θεωρώντας το ζήτημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών μια μονόδρομη/γραμμική διαδικασία (one-way process) που εξαρτάται, αποκλειστικά σχεδόν, από τη βούληση και τις ενέργειες των μεταναστών/προσφύγων. Σύμφωνα με αυτό το απλουστευτικό σχήμα, οι

μετανάστες και οι πρόσφυγες πρέπει να διανύσουν μια ευθύγραμμη πορεία αποβολής των εθνοτικών ιδιαιτεροτήτων τους, ενώ υποτίθεται ότι το εθνικό σώμα της κοινωνίας υποδοχής παραμένει ανεπηρέαστο και αμετάβλητο από όλη αυτή τη διαδικασία αλληλεπίδρασης. Απλούστερα, η μονόδρομη διαδικασία ενσωμάτωσης ελαχιστοποιεί τη σημασία των κοινωνικών ανισοτήτων και των συγκρούσεων που συντελούνται εντός του προϋπάρχοντος κοινωνικού σώματος (Astor, 2012).

Αυτή η λειτουργιστική προσέγγιση αναβιώνει τις τελευταίες δεκαετίες σε νέες εκδοχές, θεωρώντας ότι η επιτυχής ενσωμάτωση μεταναστών και προσφύγων εξαρτάται από την επιτυχή υπερπήδηση ενός συνόλου κανόνων και προϋποθέσεων που τίθενται από την κοινωνία υποδοχής, ενώ θεωρείται ότι η τελευταία συν-αποτελείται από ένα ενιαίο και συνεκτικό σώμα ημεδαπών (Lindo, 2005). Με μια τέτοια λογική, ερευνητές αποδίδουν τα διαφοροποιημένα επίπεδα ενσωμάτωσης διαφορετικών εθνοτικών ομάδων στις διαφορετικές στρατηγικές ενσωμάτωσης που επέλεξαν να αναπτύξουν από μόνες τους (Vermeulen & Penninx, 2000).

Μεθοδολογικοί και εννοιολογικοί αναπροσδιορισμοί οδήγησαν σε αναθεωρημένες εκδοχές της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Μια προηγμένη προσέγγιση βλέπει την κοινωνική ενσωμάτωση ως μια αμφίδρομη διαδικασία (two-way process). Εδώ, υποστηρίζεται ότι η κοινωνία υποδοχής επηρεάζεται κατά τις διαδικασίες κοινωνικής ενσωμάτωσης των νεο-εισερχόμενων μεταναστών και προσφύγων. Παράλληλα, οι ημεδαποί, από την πλευρά τους, μπορούν επίσης να επηρεάσουν τα υποκείμενα που βρίσκονται σε διαδικασία ενσωμάτωσης. Τέλος, η πρόοδος της ενσωμάτωσης οδηγεί σε ταυτόχρονη αλληλεπίδραση και αλληλο-επηρεασμό ημεδαπών και αλλοδαπών (Klarenbeek, 2021).

Η αμφίδρομη προσέγγιση αποτελεί, επομένως, μια μακροπρόθεσμη διαδικασία της οποίας η έκβαση εξαρτάται από το

άθροισμα της αλληλεπίδρασης μεταξύ των προϋπαρχόντων και νεο-εισερχόμενων μελών μιας πολιτικής κοινότητας. Η ανάλυση αυτής της διαδικασίας περιλαμβάνει τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του συνόλου των εμπλεκόμενων δρώντων (Berry, 1997). Σε αυτή την προσέγγιση η κοινωνική ενσωμάτωση εκλαμβάνεται ως μια ολιστική ανάγνωση που στοχεύει σε όλες τις πτυχές της οικονομικής και κοινωνικής ζωής της κοινωνίας υποδοχής. Παράλληλα, με ένα τέτοιο αντιληπτικό σχήμα ευνοείται η ανάλυση της κοινωνικής αλληλεπίδρασης μεταξύ γηγενών και αλλοδαπών (Simsek, 2018).

Πρόσφατες μελέτες επιδιώκουν να επεξεργαστούν εκ νέου την αμφίδρομη προσέγγιση της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Σε αυτές επισημαίνεται ότι στο μέχρι τώρα πλαίσιο ερμηνείας της αμφίδρομης προσέγγισης της κοινωνικής ενσωμάτωσης εντοπίζονται στοιχεία στατικότητας. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η κατασκευή κατηγοριών ανάμεσα σε ομάδες που ενσωματώνονται και άλλες που αποκλείονται δεν εκφεύγει μιας μονοδιάστατης ανάγνωσης. Γι' αυτόν τον λόγο η αμφίδρομη ανάλυση οφείλει να ερμηνεύεται ως μια διαδικασία στην οποία αμφότερες οι δύο ομάδες αποτελούν μέρος της κοινωνίας με διαφορετικούς ρόλους (Klarenbeek, 2021).

Η τάση διεύρυνσης των παραγόντων και των πτυχών που επηρεάζουν τις διαδικασίες κοινωνικής ενσωμάτωσης είχε ως αποτέλεσμα, την τελευταία δεκαετία, την προσθήκη μιας τρίτης διάστασης στο παραπάνω πρίσμα ανάλυσης: πρόκειται για την παράμετρο της χώρας αποστολής. Μια προσέγγιση με αυτά τα χαρακτηριστικά προήλθε μέσα στο πλαίσιο προώθησης της μεταναστευτικής πολιτικής της ΕΕ κατά τη δεκαετία του 2000, με αφετηρία τη Σύνοδο του Τάμπερε (1999) και έπειτα. Σημείο σταθμός αποτέλεσε το έτος 2011, όπου υπήρξε αναθεώρηση της ευρωπαϊκής ατζέντας για την ενσωμάτωση των υπηκόων τρίτων χωρών. Σε αυτή, τα κράτη αποστολής αναφέρονται ρητά ως ένας τρίτος, διακριτός, πόλος στις διαδικα-

σίες κοινωνικής ενσωμάτωσης των πολιτών τους στις χώρες υποδοχής (Garcés-Mascareñas & Penninx, 2016).

Σε μια τέτοια λογική, τα κράτη αποστολής υποχρεούνται να συμβάλλουν στις διαδικασίες ενσωμάτωσης στις χώρες υποδοχής με τρεις τουλάχιστον τρόπους: πρώτον, μέσω της προετοιμασίας των μετακινούμενων πληθυσμών όσον αφορά τον τρόπο ζωής στις χώρες υποδοχής και ειδικότερα την εκμάθηση της γλώσσας και την εκπλήρωση δράσεων συμβουλευτικής και ενημέρωσης για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους. Δεύτερον, μέσω της κοινωνικής αρωγής τους για όσο διάστημα θα βρίσκονται σε κράτη μέλη της ΕΕ, πρωτίστως μέσω των πρεσβειών τους. Τρίτον, μέσω της προετοιμασίας των μεταναστών για πρόσκαιρη ή οριστική επιστροφή με αποκτηθείσες εμπειρίες και γνώσεις (EU Commission, 2011). Αυτή η προσέγγιση τριπλής κατεύθυνσης έχει γίνει αντικείμενο ποικιλόμορφης κριτικής, με σημεία όπως το διαφοροποιημένο πλαίσιο και οι διαφορετικές συνθήκες κάθε μεταναστευτικής εμπειρίας, οι ανισότιμες δυνατότητες υποστήριξης των κρατών αποστολής, καθώς και η υποβάθμιση μιας δι-εθνικής προσέγγισης της κοινωνικής ενσωμάτωσης (Pace & Simsek, 2019).

Η δι-εθνική προσέγγιση έχει αναδυθεί τις τελευταίες τρεις δεκαετίες σε ένα ευρύ και διαθεματικό πεδίο κοινωνικών επιστημών ως θεμελιώδες εργαλείο ανάλυσης των διασυνοριακών φαινομένων. Το ενδιαφέρον της εστιάζεται στον εντοπισμό και την κατανόηση δεσμών και δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται μεταξύ ατόμων, συλλογικοτήτων ή κυβερνητικών δρώντων που βρίσκονται σε δύο ή περισσότερες χώρες (Dunn, 2005). Μια θεώρηση με αυτά τα χαρακτηριστικά εστιάζει περισσότερο στην πτυχή της κινητικότητας των μεταναστών μέσα στον χώρο, η οποία συνήθως αφορά τη διέλευση και την κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική αλληλεπίδραση με πάνω από δύο εθνικά κράτη. Στη διάσταση της μετανάστευσης, η δι-εθνική προσέγγιση επικεντρώνεται,

αφενός, στη σχέση των δια-κρατικών δραστηριοτήτων και της διατήρησης δεσμών με τη χώρα καταγωγής και, αφετέρου, με τις διαδικασίες κοινωνικής ενσωμάτωσης που αναπτύσσονται στη χώρα εγκατάστασης (Mügge, 2016). Μια εξίσου κεντρική πτυχή της δι-εθνικής προσέγγισης είναι η προοπτική ανάπτυξης των χωρών αποστολής, ιδιαίτερα μέσω των μεταναστευτικών εμβασμάτων που λαμβάνουν και τα οποία στηρίζονται στη δι-εθνική δραστηριότητα των μεταναστών. Εξάλλου, η ύπαρξη ισχυρών δι-εθνικών δεσμών άλλοτε αναφέρεται ως ενθαρρυντικός και άλλοτε ως αποθαρρυντικός παράγοντας κοινωνικής ενσωμάτωσης (Pace & Simsek, 2019).

Τόσο σε επίπεδο εννοιολογικής επεξεργασίας όσο και σε επίπεδο ερμηνείας και κατανόησης των διαδικασιών κοινωνικής ενσωμάτωσης, από την παραπάνω συνοπτική ανάλυση αναδεικνύεται η περιπλοκότητα και η ετερογένεια των παραγόντων που διέπουν το υπό διαπραγμάτευση κοινωνικό φαινόμενο. Ωστόσο, στον πραγματικό κόσμο οι προοπτικές κοινωνικής ενσωμάτωσης μεταναστών και προσφύγων φαίνεται να καθίστανται δυσχερέστερες τις τελευταίες δεκαετίες, εξαιτίας του τρόπου που το ζήτημα αυτό μεταφράζεται σε απτές πολιτικές στο διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό περιβάλλον. Ιδιαίτερα από το καλοκαίρι του 2015 ο αποτρεπτικός χαρακτήρας διαχείρισης του προσφυγικού γίνεται περισσότερο πρόδηλος.

Όπως θα υποστηριχθεί στη συνέχεια του παρόντος κεφαλαίου, θεμελιώδεις αναδιαρθρώσεις του καπιταλιστικού προτύπου ανάπτυξης, όπως η κατίσχυση του νεοφιλελεύθερου κράτους ευμερίας, οι επακόλουθες απορρυθμίσεις στην αγορά εργασίας, οι τάσεις συρρίκνωσης του συστήματος κοινωνικής προστασίας και η υποκατάστασή του από την κοινωνία των πολιτών, η διαμόρφωση μιας αποτρεπτικής μεταναστευτικής πολιτικής σε κοινοτικό επίπεδο και η αβίαστη υιοθέτησή της από κράτη μέλη, όπως η Ελλάδα, έχουν

ως συνέπεια την τοποθέτηση των μεταναστευτικών και προσφυγικών πληθυσμών στο κατώτερο όριο της εργασιακής και κοινωνικής ιεραρχίας.

Αυτές οι ενέργειες υπηρετούνται από τη διαμόρφωση ενός συγκεκριμένου συστήματος υποδοχής και ταυτοποίησης αιτούντων άσυλο που λειτουργεί προπαρασκευαστικά και διευκολύνει τη διοχέτευσή τους ως φθινό και ευέλικτο εργατικό δυναμικό, καθώς και από τη διαμόρφωση εξατομικευμένων πολιτικών κοινωνικής ενσωμάτωσης με επίκεντρο την απασχολησιμότητα. Τέτοιου είδους πρακτικές, όπως η τελευταία, φαίνεται να μεταθέτουν την ευθύνη εργασιακής ενσωμάτωσης από τους θεσμούς στα ίδια τα υποκείμενα και, εντέλει, να λειτουργούν περισσότερο προς μια λογική επίδειξης ενός ψευδεπίγραφου ενδιαφέροντος για κοινωνική ενσωμάτωση, παρά προς μια ουσιαστική ανταπόκριση σε συγκεκριμένα μέτρα εργασιακής και κοινωνικής στήριξής τους.

Νεοφιλελεύθερο κράτος ευημερίας, απορρύθμιση της εργασίας και μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό

Το πλαίσιο των αλληλαγών

Η μετάβαση από το κεϋνσιανό στο νεοφιλελεύθερο κράτος ευημερίας, όπως αυτό αναφέρεται στη διεθνή επιστημονική βιβλιογραφία της Κοινωνικής Πολιτικής (Clarke, 2005· Lister, 2011· Moreno, 2016), επέφερε σφοδρές αναδιαρθρώσεις και αναπροσανατολισμούς στο αξιακό περίβλημα, το περιεχόμενο και τους στόχους της κοινωνικής πολιτικής με διακηρυκτική επιδίωξη τη διαχείριση των νέων κοινωνικών κινδύνων (new social risks) (Taylor-Gooby, 1994) που αναδύθηκαν στο πλαίσιο μετάβασης στη μετα-βιομηχανική κοινωνία της διακινδύνευσης (Beck, 1992). Σημαίνουσες, μεταξύ άλλων,

εξελίξεις αυτής της δομικής στροφής ήταν η μετάβαση από τις κοινωνικές πολιτικές με πρόταγμα την κοινωνική συνοχή και την ισότιμη κοινωνική συμμετοχή των πολιτών προς τις πολιτικές διαχείρισης της ακραίας φτώχειας (Levitas, 1996).

Αυτή η τάση συνοδεύτηκε από διαδικασίες ανα-εμπορευματοποίησης των κοινωνικών παροχών και την αναδιάρθρωση του μείγματος ευημερίας (welfare mix), μέσω της αποκρατικοποίησης της κοινωνικής πολιτικής και της παράλληλης αναβάθμισης των πυλώνων της κοινωνίας των πολιτών και της αγοράς. Ταυτόχρονα, σημειώθηκε μετάβαση προς έναν τύπο ενεργητικών κοινωνικών πολιτικών (active social policies) ετεροπροσδιορίζοντας τις παραδοσιακές κοινωνικές πολιτικές του κεντρικού κράτους ευημερίας ως παθητικές (Gilbert, 2002· Taylor-Gooby, 2004· Jensen & Pfau-Effinger, 2005· Moreno, 2016).

Συνέπεια των παραπάνω μεταβολών ήταν η μετατόπιση από την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη σε μια εκδοχή όπου η ατομική ευθύνη αποτελεί το κεντρικό σημείο ανάγνωσης και ερμηνείας των κοινωνικών προβλημάτων και, άρα, των υιοθετούμενων κοινωνικών παρεμβάσεων για την αντιμετώπισή τους (Clarke et al., 2007· Lister, 2011· Moreno, 2016· Kourachanis, 2020). Με την κυριαρχία αυτής της νέας φιλοσοφίας οι ευάλωτες κοινωνικά ομάδες κατασκευάστηκαν ως υπαίτιες της κοινωνικής κατάστασής τους και προβλήθηκαν με όρους κοινωνικής και ηθικής επικινδυνότητας (Murray, 1999· Bacon, 2008). Η διαμόρφωση ενός κατασταλτικού πλέγματος κοινωνικής διαχείρισης νομιμοποιήθηκε από την οικοδόμηση μιας κοινωνικής πραγματικότητας με αυτά τα χαρακτηριστικά (Levitas, 1996).

Οι αναδιρθρώσεις αυτές, όπως συνοπτικά αναφέρθηκαν παραπάνω, μέσα σε ένα περιβάλλον νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης δεν άφησαν ανεπηρέαστη τη μορφολογία των μέτρων προστασίας της εργασίας και των πολιτικών απασχό-

λπης (Braverman, 1974). Ο μετα-βιομηχανικός τύπος οργάνωσης της εργασίας που επικράτησε από τη δεκαετία του 1970 διαποτίστηκε από τη φιλοσοφία της ευέλικτης απασχόλησης (Bell, 1973· Wilthagen & Tros, 2004· Smart, 2010). Η ευελιξία στο επαγγελματικό περιβάλλον επεφύλασσε σημαντικές αναδιαρθρώσεις στην οργάνωση της εργασίας. Βαρύνουσα συνέπεια της οποίας ήταν η συνολικότερη κατάτμηση της αγοράς εργασίας (Harvey, 2008).

Η όξυνση των μορφών ευέλικτης απασχόλησης συνυφάνθηκε με εκδοχές επαγγελματικής δραστηριότητας που έθεσαν σε κίνδυνο τη διασφάλιση των όρων αξιοπρεπούς εργασίας και, κατ' επέκταση, αξιοπρεπούς διαβίωσης (Kudva & Venetia, 2012). Με τον τρόπο αυτό διαμορφώθηκαν τάσεις απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων, τουλάχιστον έτσι όπως είχαν παγιωθεί κατά την περίοδο του κεϋνσιανού κράτους ευημερίας και της μορφής οργάνωσης εργασίας με βάση το φορντικό πρότυπο παραγωγής μέχρι τη δεκαετία του 1970 (Beynon & Nichols, 2006· Atzeni, 2014).

Η ευελιξία συνυφάνθηκε ευρύτερα με την καθιέρωση της εργασιακής επισφάλειας (Kalleberg, 2018). Αυτό το φαινόμενο ενσαρκώθηκε με διάφορους τύπους εργασιακών σχέσεων και πρακτικών, τόσο ως προς το ωράριο και τη χρονική διάρκεια της εργασίας όσο και ως προς το ύψος των εισοδηματικών απολαβών (Standing, 2011). Ενδεικτικά, τέτοιου τύπου αλλαγές οδήγησαν σε σύναψη συμβάσεων μερικής απασχόλησης, ορισμένου χρόνου και κυλιόμενου ωραρίου ή, ακόμα και, αδήλωτης απασχόλησης, ενός πλαισίου δηλαδή που δεν θέτει καμία νομική δέσμευση ή κύρωση του εργοδότη έναντι του εργαζόμενου. Πρόκειται για πρακτικές που οδήγησαν στη διαμόρφωση ιδιαίτερα χαμηλών μισθολογικών απολαβών και, εξίσου, σε μείωση της διαπραγματευτικής ισχύος των εργαζομένων για ένα καλύτερο εργασιακό μέλλον (Arnold & Bongiovì, 2012· Herod & Lambert, 2016· Choonara, 2019).

Η τελευταία διάσταση ενδυναμώθηκε και από μια ροπή αποδυνάμωσης του πλαισίου προστασίας των δικαιωμάτων των εργαζομένων, κάτι που στη συννηθέστερη εκδοχή του έγινε ορατό μέσα από τη συρρίκνωση των συλλογικών συμβάσεων εργασίας ή την άρση περιορισμών προστασίας από την απόλυση (Kalleberg, 2018· Κουζής, 2018).

Παράλληλα, το φάσμα των πολιτικών απασχόλησης στο πλαίσιο του νεοφιλελεύθερου κράτους ευημερίας αναδιατάχθηκε σε μια εξόχως ατομοκεντρική μεθοδολογική ανάγνωση με κύριους άξονες την ανταγωνιστικότητα και τις δεξιότητες των εργαζομένων (Olssen, 2006). Βασικοί μοχλοί για τη μετάβαση αυτή ήταν η ανάπτυξη πολιτικών εκπαίδευσης και κατάρτισης προσανατολισμένων στις ανάγκες της αγοράς εργασίας ή η ανάπτυξη ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης με βελτίωση της απασχολησιμότητας. Δηλαδή της ετοιμότητας του ανέργου να ανταποκριθεί στις ανάγκες της αγοράς εργασίας οποτεδήποτε του προσφερθεί ευκαιρία απασχόλησης, και δίνοντας έμφαση σε προγράμματα κατάρτισης και διά βίου μάθησης (Singer & Bazzani, 2018). Άλλα μέτρα ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης εντάσσονται στη λογική της ενδυνάμωσης των ανέργων μέσω προγραμμάτων προσωρινής εργασιακής ενεργοποίησης (Bonoli et al., 2015), όπως η κοινωφελής εργασία ή η επιδότηση του μισθολογικού ή του ασφαλιστικού κόστους για τη δημιουργία κινήτρων πρόσληψής τους σε επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα.

Σε αυτόν τον τύπο οργάνωσης της εργασίας που σχηματοποιείται στο νεοφιλελεύθερο κράτος ευημερίας η κοινωνική πολιτική προσαρμόζεται πλήρως στις ανάγκες της αγοράς, εφόσον υφίστανται διαδικασίες ανα-εμπορευματοποίησης (re-commodification), ενίοτε μάλιστα με αυταρχικές πρακτικές (Καψάλης & Κουζής, 2021). Το πλέγμα των κοινωνικών παροχών βασίζεται σε ένα σχήμα μεικτής οικονομίας, με βασική προϋπόθεση την εκπλήρωση υποχρεώσεων για την

πρόσβαση στις κοινωνικές παροχές, μεταξύ των οποίων και ο εργασιακός εξαναγκασμός (workfare) (Jessop, 1993). Πρόκειται για αλλαγές στη φιλοσοφία ανάγνωσης και ερμηνείας των κοινωνικών προβλημάτων που μεταθέτουν συνολικά την ευθύνη για την εργασιακή ενσωμάτωση από τους κρατικούς θεσμούς –εγγυητές του κοινωνικού δικαιώματος στην εργασία– στους ίδιους τους ανέργους/ευάλωτους, εφόσον έχουν μεριμνήσει να αποκτήσουν τις απαραίτητες ατομικές δεξιότητες (Howell, 2021).

Συνέπεια των παραπάνω αναδιαρθρώσεων ήταν η εκτεταμένη απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων και η εκ νέου διεύρυνση των περιθωρίων εργασιακής εκμετάλλευσης (Braverman, 1974· Tilly, 1999· Harvey, 2005). Η εκδοχή της καπιταλιστικής ανάπτυξης που κυριάρχησε τις τελευταίες πέντε δεκαετίες προϋποθέτει, εκ νέου, την αξιοποίηση φθηνού και αναλώσιμου εργατικού δυναμικού, μέσω της τοποθέτησής του σε χαμηλότερη κλίμακα της εργασιακής και κοινωνικής ιεραρχίας. Κάτι που, κυρίως, συντελείται μέσα από χαμηλού κύρους μορφές απασχόλησης σε απαιτητικές, επισφαλείς και επικίνδυνες μορφές εργασίας (Atzeni, 2014).

Νεοφιλελεύθερο κράτος ενημερίας, αγορά εργασίας και μετανάστευση

Από αυτή τη δομική στροφή συρρίκνωσης της εργατικής προσασίας και όξυνσης των φαινομένων εργασιακής επισφάλειας ήταν αναμενόμενο ότι δεν θα εξέπιπτε το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό (Castles, 2011· Schierup et al., 2015). Το ανειδίκευτο μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό αξιοποιήθηκε διαχρονικά από το οικονομικό πρότυπο του καπιταλισμού ως μέσο συμπίεσης των μισθών και των δικαιωμάτων των εργαζομένων και εξασθένισης των ταξικών αντιστάσεων ευρύτερα (Marks & Richardson, 1984· Duménil & Lévy 2004). Η περιο-

ρισμένη διαπραγματευτική ισχύς των αλλοδαπών πληθυσμών σε συνδυασμό με την απορρύθμιση των μεταναστευτικών και κοινωνικών πολιτικών στο πλαίσιο του νεοφιλελεύθερου κράτους ευημερίας αξιοποιήθηκαν εμβληματικά για τη μείωση του εργασιακού κόστους και τη δημιουργία κατακερματισμού και κοινωνικών αυτοματισμών εντός της εργατικής τάξης (Ness, 2014). Όπως όλα τα κοινωνικά σώματα, έτσι και η υπόσταση της εργατικής τάξης δεν είναι ενιαία. Αντίθετα εμπεριέχει εγγενείς δυναμικές και διαφοροποιήσεις, οι οποίες ενίοτε αξιοποιούνται για τον κατακερματισμό και την εξασθένιση των κοινωνικών αντιστάσεων της.

Η εμβάθυνση σε επιμέρους διαστάσεις κοινωνικών διακρίσεων που ενδεχομένως συνυπάρχουν στο εσωτερικό της εργατικής τάξης επιχειρήθηκε από τον Charles Tilly (1999). Ο Tilly υποστηρίζει ότι η απόσπαση υπεραξίας από εργαζόμενους στις διαστάσεις της καπιταλιστικής κερδοφορίας μπορεί να καταστεί προσφορότερη, όταν εκείνοι προέρχονται από περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες (όπως, για παράδειγμα, οι γυναίκες, οι μετανάστες και οι μαύροι). Τέτοιες πρακτικές εργασιακής στρατολόγησης λειτουργούν απορρυθμιστικά ως προς το εγχώριο εργατικό δυναμικό και είναι προσοδοφόρες για την καπιταλιστική επιχείρηση, μέσω της μείωσης του εργασιακού κόστους. Μέσα σε αυτό το δομικό πλαίσιο περιορισμών οι μετανάστες, όπως και άλλες περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες, τοποθετούνται σε συγκεκριμένες θέσεις στην αγορά εργασίας. Αυτές οι μορφές κοινωνικής περιχαράκωσης σε καθορισμένους επαγγελματικούς κλάδους συντελούνται μέσω των άτυπων δικτύων πληροφόρησης που δημιουργούνται γι' αυτούς τους σκοπούς και αξιοποιούνται από τους εργοδότες με μια τέτοια σκοπιμότητα (Tilly, 1999).

Η καθυπόταξη του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού σε συνθήκες εξαθλίωσης για την αποδοχή ανάληψης παροχής υπηρεσιών με μειωμένο εργατικό κόστος και τη μεγέθυνση

της καπιταλιστικής ανάπτυξης υπήρξε γνώριμη πρακτική στο πέρασμα, τουλάχιστον, των τελευταίων δεκαετιών. Σύμφωνα με μια ανάλυση με αυτά τα χαρακτηριστικά, η αναγκαιότητα ύπαρξης χαμηλού κύρους εργασίας αναδεικνύεται ως προϋπόθεση για την ανάπτυξη της καπιταλιστικής κερδοφορίας (Jayaraman & Ness, 2005· Ψημμένος, 2013· Schierup et al., 2015).

Στην εμβληματική του μελέτη, ο Robin Cohen (1987) αναφέρεται στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας και στις διαδικασίες με τις οποίες οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί μετατρέπονται σε σύγχρονους σκλάβους σε όλο τον πλανήτη από το κυρίαρχο καπιταλιστικό μοντέλο παραγωγής. Κατά τον Cohen, μεγάλο μέρος της επιβίωσης και αναπαραγωγής του καπιταλιστικού προτύπου στηρίχθηκε σε «αν-ελεύθερους» και «ημι-ελεύθερους» εργάτες. Στη διάσταση του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού η σχέση ηγεμονίας και εκμετάλλευσης μεταξύ εκβιομηχανισμένων και αναπτυσσόμενων περιοχών είναι κομβική για τη διαμόρφωση αυτής της συνθήκης. Παράλληλα, κρίσιμος καθίσταται ο ρόλος της κρατικής πολιτικής στη διαχείριση και τον έλεγχο της στρατολόγησης και της κατάτμησης του αλλοδαπού εργατικού δυναμικού στην εγχώρια αγορά εργασίας. Η καπιταλιστική μορφή ανάπτυξης των μεταπολεμικών δεκαετιών επινόησε νέους τρόπους ενσωμάτωσης των μεταναστών εργατών, προκειμένου να διατηρηθεί μια εφεδρική δεξαμενή ανέργων που να διασφαλίζει την ευελιξία και την επισφάλεια του εργατικού δυναμικού συνολικά, τη διατήρηση του χαμηλού εργασιακού κόστους και τη δημιουργία κοινωνικών αυτοματισμών και συγκρουσιακών συνθηκών με την εγχώρια εργατική τάξη (Cohen, 1987).

Οι ανωτέρω επιλεκτικές αναφορές προσφέρουν ερεθίσματα για την κατανόηση των βαθιών μεταβολών που επέρχονται στον τρόπο οργάνωσης της εργασίας από το νεοφιλελεύθερο κράτος ευημερίας. Η ελαστικοποίηση των εργασιακών σχέ-

σεων, καθώς και η ιδιοτελής αξιοποίηση του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού για την περαιτέρω αποδυνάμωσή τους, αποτελούν δύο θεμελιώδεις διαστάσεις που επιφέρουν, αναπόφευκτα, την όξυνση των κοινωνικών ανισοτήτων. Σε αυτή τη συνθήκη οι μεταναστευτικοί και προσφυγικοί πληθυσμοί, όπως και άλλες ευάλωτες κοινωνικά ομάδες, βιώνουν τις πιο επώδυνες επιπτώσεις, τόσο στο εργασιακό όσο και στο κοινωνικό περιβάλλον διαβίωσής τους.

Νεοφιλελεύθερο κράτος ευημερίας και «ΜΚΟποίηση» της Κοινωνικής Πολιτικής (NGOsation of Social Policy)

Οι αναδιρθώσεις του κράτους ευημερίας και η πορεία του προς μια νεοφιλελεύθερη τροχιά επέφεραν εκτεταμένες τάσεις αποκρατικοποίησης της κοινωνικής πολιτικής δημιουργώντας πολλαπλά κενά στο σύστημα κοινωνικής προστασίας (Taylor-Gooby, 2004). Για την υποκατάστασή τους προκρίθηκε η αναβάθμιση του ρόλου της κοινωνίας των πολιτών και του ιδιωτικού τομέα ως πυλώνες που θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται ισότιμα στις αναλογίες για τη διαμόρφωση του μείγματος ευημερίας (welfare mix) (Ferrera & Hemerijck, 2003).

Η νομιμοποίηση αυτής της προωθούμενης αναδιάταξης εκπληρώθηκε μέσα από την επινόηση αφηγημάτων που καθιστούσαν αναγκαία την πρόκριση της ισότιμης συμπερίληψης του συνόλου των εμπλεκόμενων δρώντων στην παροχή ευημερίας. Έντονη επιρροή στην αναδιάταξη του μείγματος ευημερίας επέδειξε η προσέγγιση του «Τρίτου Δρόμου» του Anthony Giddens. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, η συνεργασία μεταξύ κράτους, κοινωνίας των πολιτών και αγοράς θα μπορούσε να επιφέρει τη μεγαλύτερη δυνατή αποτελεσματικότητα στην προσφορά κοινωνικών αγαθών και υπηρεσιών (Giddens, 1994).

Χαρακτηριστικότερη περίπτωση των διαδικασιών μεταφοράς της κρατικής κοινωνικής πολιτικής προς αποκεντρωμέ-

νους θεσμούς είναι η επικράτηση της έννοιας του Προνοιακού Πλουραλισμού (Ferrera & Hemerijck, 2003). Ο προνοιακός πλουραλισμός ως έννοια υποστηρίζει ότι η ευημερία μπορεί να προσφέρεται και από άλλους πυλώνες, πέραν του κρατικού (ενδεικτικά Johnson, 2014). Μια σειρά θεσμών, όπως το άτυπο πλέγμα προστασίας της οικογένειας, ευρύτερα οι επίσημες και άτυπες συλλογικότητες πολιτών, αλλά ακόμη και ο ιδιωτικός τομέας, μέσω πρακτικών εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, μπορούν να δρουν συμπληρωματικά ή αυτόνομα στην παροχή ευημερίας (Alcock et al., 1997).

Η σταδιακή επικράτηση του προνοιακού πλουραλισμού ως φιλοσοφία διαχείρισης των κοινωνικών προβλημάτων ανέλαβε λοιπόν, πολύ πριν από τις πολλαπλές κρίσεις της τελευταίας δεκαετίας, τη μεθοδευμένη νομιμοποίηση της αποκρατικοποίησης της κοινωνικής πολιτικής. Η κοινωνία των πολιτών αναβαθμιζόταν ως πυλώνας ευημερίας, προβαλλόμενη ως ένα υπεύθυνο και ενεργό κομμάτι των πολιτικών κοινοτήτων και απαλλαγμένη από τις επικρίσεις υδροκεφαλισμού της δημόσιας διοίκησης. Η πιο διακριτή έκφανση αυτής της εξέλιξης ήταν ο διαρκώς αναπτυσσόμενος και διευρυνόμενος ρόλος των ΜΚΟ στο στάδιο της υλοποίησης της κοινωνικής πολιτικής (Ferrera & Hemerijck, 2003).

Οι όποιες αντιστάσεις για τη μεταβίβαση ευθυνών της κοινωνικής πολιτικής από το κράτος προς μη κρατικούς φορείς κάμφθηκαν με το ξέσπασμα της χρηματο-πιστωτικής κρίσης (Fine, 2012). Η οικονομική κρίση του 2008 προσέφερε την επιζητούμενη αφορμή νομιμοποίησης του προνοιακού πλουραλισμού ως κυρίαρχης φιλοσοφίας κοινωνικών παρεμβάσεων. Στα χρόνια της ύφεσης, η εδραίωση των ΜΚΟ ως κυματοθραύστη των αυξανόμενων κοινωνικών προβλημάτων προκρίθηκε σαν μια θεμιτή λύση, καθώς πολλά κράτη βίωναν τη δημοσιονομική χρεοκοπία. Έτσι, η ίδια η κρίση αξιοποιήθηκε, από τις κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις, ως ένα όχημα

περαιτέρω ελαχιστοποίησης της κρατικής παρέμβασης στο κοινωνικό πεδίο (Stockhammer, 2012).

Ο αναβαθμισμένος ρόλος των ΜΚΟ μέσα από την ανάδυση του προνοιακού πλουραλισμού έλαβε κυρίως χώρα σε φαινόμενα ανθρωπιστικής κρίσης. Κάτι που ευθυγραμμίζεται πλήρως με την αναδιάταξη του νεοφιλελεύθερου κράτους ευημερίας προς τη μονοδιάστατη προσήλωση στη διαχείριση των φαινομένων ακραίας φτώχειας και εξαθλίωσης. Το προσφυγικό αποτελεί μια περίπτωση διαχείρισης κοινωνικού ζητήματος που αντανάκλα εύγλωττα τις παραπάνω αναδιαρθρώσεις. Η κρίση διαχείρισης του προσφυγικού το 2015 είναι ενδεικτική, διότι επήλθε σε μια συγκυρία όπου το έδαφος για μια «ΜΚΟ-ποιημένη» κοινωνική πολιτική είχε ήδη προλειανθεί εντατικοποιημένα από την αποδιάρθρωση των κρατικών δομών κοινωνικής προστασίας κατά την προηγούμενη μνημονιακή πενταετία (Κουραχάνης, 2019). Οι ΜΚΟ, όπως θα υποστηριχθεί στις επόμενες ενότητες, επωμίστηκαν το κυριότερο βάρος σε σημαίνουσες για την επιβίωση των προσφύγων διαστάσεις, όπως η νομική υποστήριξη, η στέγαση, η σίτιση, η εκπαίδευση κ.ά. (Κουραχάνης, 2019).

Αντανακλάσεις της παραπάνω επιχειρηματολογίας εντοπίζονται και στην παρούσα μορφή ανάπτυξης του επιστημονικού διαλόγου σχετικά με τις πτυχές εργασιακής ενσωμάτωσης των μεταναστευτικών και προσφυγικών πληθυσμών. Οι οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών φαίνεται να επιφορτίζονται με έναν αναβαθμισμένο ρόλο στις δράσεις πρόωπησης της απασχόλησης για τους πρόσφυγες, κυρίως μέσα από τη στοχευμένη ανάπτυξη προγραμμάτων εργασιακής στήριξης, καθώς και μέσα από τη συμπερίληψή τους στις διαδικασίες διαβούλευσης όσον αφορά τον σχεδιασμό πολιτικών για τα ζητήματα αυτά (Numerato et al., 2019). Συνήθως, η δραστηριοποίησή τους εξαντλείται σε πρακτικές απασχολησιμότητας, όπως η βελτίωση των γλωσσικών

και εργασιακών δεξιοτήτων (σύνταξη βιογραφικού σημειώματος, προετοιμασία συνέντευξης για θέση εργασίας) (Ruiz Sportmann & Greenspan, 2019).

Ιδιαίτερα στην περίπτωση διαχείρισης του προσφυγικού στην Ευρώπη κατά την τελευταία επταετία, φορείς της κοινωνίας των πολιτών φαίνεται να επωμίζονται το μεγαλύτερο βάρος και αναφορικά με την υποστήριξη της απασχόλησης. Κατά πρώτον, οι ΜΚΟ συμπεριλήφθηκαν ως οργανικό κομμάτι στα εθνικά σχέδια δράσης για την κοινωνική ενσωμάτωση. Δεύτερον, διαδραμάτισαν έναν προπαρασκευαστικό ρόλο στην προετοιμασία των προσφύγων για την είσοδο στις εγχώριες αγορές εργασίας, όντας όμως σε μεγάλο βαθμό εξαρτημένες από την κρατική πολιτική. Τρίτον, ανέπτυξαν αυτόνομες συμπράξεις για την ανάπτυξη δράσεων εργασιακής ενσωμάτωσης. Τέταρτον, είχαν σημαντικό ρόλο στην ενθάρρυνση των μεταναστευτικών και προσφυγικών πληθυσμών να αναπτύξουν κοινωνικά και οικονομικά καινοτόμα σχέδια απασχόλησης (Numerato et al., 2019). Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι ορισμένες συλλογικότητες της κοινωνίας των πολιτών, κυρίως από τη σφαίρα των κοινωνικών κινήματων της ριζοσπαστικής και επαναστατικής αριστεράς, δραστηριοποιούνται αυτόνομα από τις καθιερωμένες συστημικές δομές και τάσσονται εναντίον τους, προτάσσοντας εναλλακτικά και αντι-ιεραρχικά υποδείγματα κοινωνικής και εργασιακής αλληλεγγύης (Kotronaki et al., 2018· Κουραχάνης, 2019· Bagavos & Kourachanis, 2021).

Από τον παραπάνω συλλογισμό προκύπτει ότι το εγχείρημα «ΜΚΟποίησης» (NGOsation) της κοινωνικής πολιτικής αποτελεί βασικό στοιχείο των αναδιαρθρώσεων που οδήγησαν στο νεοφιλελεύθερο κράτος ευημερίας. Σε αυτή την εκδοχή, η λογική των ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης κυριαρχούν, μεταφέροντας την ευθύνη για την εργασιακή ενσωμάτωση από τους οργανωμένους θεσμούς σε ευάλω-

τες κοινωνικά ομάδες, όπως οι άνεργοι και, κατ' επέκταση, οι πρόσφυγες. Νέας υφής προσανατολισμοί, όπως η έννοια της απασχολησιμότητας, ενθαρρύνουν την ενδυνάμωση των δεξιοτήτων και την προετοιμασία και ετοιμότητα των ανέργων για είσοδο στην αγορά εργασίας οποτεδήποτε προκύψει μια ευκαιρία εργασιακής ενασχόλησης. Ωστόσο, για ακραία φτωχές ομάδες που τα μέτρα απασχολησιμότητας δεν επαρκούν για την εργασιακή τους ετοιμότητα, η εφαρμογή τέτοιου τύπου προγραμμάτων, μάλλον, αποκτά έναν αναποτελεσματικό, αν όχι ψευδεπίγραφο, χαρακτήρα (Bagavos & Kourachanis, 2021). Συνέπεια της ανεπάρκειας ή αποτυχίας αυτών των προγραμμάτων είναι η εξώθηση των προσφύγων στην ατομική αναζήτηση απασχόλησης. Αυτό το εγχείρημα συντελείται παράλληλα με τις απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσής τους στις δομές φιλοξενίας και με τη μειωμένη διαπραγματευτική ισχύ τους σε επίπεδο μισθολογικών απολαβών και εργασιακών δικαιωμάτων.

Τα μεταναστευτικά δίκτυα ως θεμελιώδες υποκατάστατο της υπολειμματικής κοινωνικής πολιτικής

Οι τάσεις συρρίκνωσης των συστημάτων κοινωνικής προστασίας τις τελευταίες δεκαετίες έφεραν ένα μεγάλο κομμάτι της εργατικής τάξης αντιμέτωπο με φαινόμενα φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού (Levitas, 1996). Στη διάσταση των μεταναστευτικών και προσφυγικών πληθυσμών, ελλείψει επίσημων στοχευμένων κοινωνικών παρεμβάσεων, μια σημαντική μορφή υποκατάστασης αυτών των ανεπαρκειών αποτέλεσαν διαχρονικά τα μεταναστευτικά δίκτυα και οι πρωτοβουλίες αλληλεγγύης συλλογικοτήτων. Οι μελετητές των μεταναστευτικών σπουδών έχουν εδώ και δεκαετίες υπογραμμίσει τη σημασία των μεταναστευτικών δικτύων για την κοινωνική

ενσωμάτωση των μεταναστών (Massey et al., 1993· Ryan, 2011). Τα μεταναστευτικά δίκτυα, μέσα από τους εθνοτικούς δεσμούς των μελών τους, επιδιώκουν τη μερική κάλυψη των κενών που αφήνει η ανεπάρκεια παρέμβασης των επίσημων μηχανισμών κοινωνικής μέριμνας του νεοφιλελεύθερου κράτους ευημερίας. Αντίστοιχο φαινόμενο παρατηρείται και με την αναβάθμιση του ρόλου των ΜΚΟ και της κοινωνίας των πολιτών ευρύτερα, όπως αυτή αναλύθηκε προηγουμένως (Bagavos & Kourachanis, 2021).

Τα μεταναστευτικά δίκτυα προσφέρουν πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης, τις ευκαιρίες και τις προοπτικές τους στην κοινωνία υποδοχής. Παράλληλα, είναι εκείνα που σε μεγάλο βαθμό φροντίζουν τις διαδικασίες μετακίνησης και υποδοχής των νεο-εισερχόμενων πληθυσμών (De Haas, 2010). Η υποστήριξη αυτή αποκρυσταλλώνεται, μετά την άφιξη στην κοινωνία υποδοχής, στην πρόνοιά τους για την ανεύρεση κατοικίας σε γειτονίες και μέρη της πόλης που έχουν εγκατασταθεί και άλλοι ομοεθνείς τους, διαμορφώνοντας, συχνά, περιοχές με έντονη παρουσία εθνοτικών μειοτοπίων, γεγονός που επηρεάζει και τις προοπτικές πρόσβασής τους σε θέσεις εργασίας (Winmark et al., 2019).

Η συσπείρωση των μεταναστευτικών δικτύων ενδυναμώνει ένα φαντασιακό πλαίσιο κοινωνικής αλληλεγγύης μεταξύ γνωστών και αγνώστων στην κοινωνία υποδοχής με συνδυαστικούς κρίκους την κοινή γλώσσα, τη θρησκεία ή άλλα πολιτισμικά στοιχεία (Βεντούρα, 1994). Ταυτόχρονα, μεριμνούν για την υποστήριξη των νέων μεταναστευτικών ομάδων στην εξασφάλιση αδειών διαμονής και εργασίας, καθώς επίσης τους διοχετεύουν σε θέσεις απασχόλησης σε τομείς της οικονομίας που έχει ήδη εισέλθει το προϋπάρχον στη χώρα εγκατάστασης μεταναστευτικό δυναμικό (Ryan, 2011).

Η ανάπτυξη του ερευνητικού διαλόγου σχετικά με τον ρόλο των κοινωνικών δικτύων στις διαδικασίες ενσωμάτωσης των

μεταναστών έχει οδηγήσει στην ανάδυση και άλλων εκφάνσεων αλληλεγγύης, πέραν του εθνοτικού δεσμού στον οποίο κατά βάση στηρίζονται τα μεταναστευτικά δίκτυα. Για παράδειγμα, η υποστήριξη από ομάδες πολιτών που εκφράζουν την αλληλεγγύη τους στους μετανάστες και τους πρόσφυγες αποτελεί ένα σημαντικό μέσο ανάδειξης του ζητήματος της ενσωμάτωσής τους με υλικούς και συμβολικούς όρους, καθώς και μια έμμεση μορφή κριτικής προς τις ακολουθούμενες κατασταλτικές μεταναστευτικές πολιτικές από το κράτος και την ΕΕ (Kotronaki et al., 2018). Άλλοι μελετητές επισημαίνουν την επίδραση του πλαισίου υποδοχής και των συνθηκών υποδοχής στη δυνατότητα των μεταναστευτικών δικτύων να αναπτύξουν μηχανισμούς κοινωνικής αλληλεγγύης, ή τον ρόλο που παίζουν τα διαφορετικά είδη μετανάστευσης (οικονομική, οικογενειακή, για λόγους σπουδών κ.ά.) στη διαμόρφωση αντίστοιχων δικτύων υποστήριξης (Van Meeteren & Pereira, 2018).

Η ύπαρξη κοινωνικής δικτύωσης δεν συνεπάγεται αυτόματα την εργασιακή ενσωμάτωση των νεο-εισερχόμενων μεταναστών. Ωστόσο, η απουσία κοινωνικών δικτύων επισημαίνεται στην επιστημονική βιβλιογραφία ότι δυσχεραίνει σημαντικά την πρόσβαση στην απασχόληση. Επίσης, τα κοινωνικά δίκτυα μπορεί να διευκολύνουν τις εργασιακές προοπτικές των μεταναστών και των προσφύγων, αλλά δεν καθίστανται ικανά ως προς την υποστήριξη της σταθερότητας και της ποιότητας της εργασίας (Cheung & Phillimore, 2014). Οι τελευταίες δύο διαστάσεις φαίνεται ότι εμφανίζουν μεγαλύτερη εξάρτηση από ευρύτερες δομικές παραμέτρους που σχετίζονται με τις ανάγκες της εγχώριας οικονομίας και του καταμερισμού του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού σε αυτή.